

821.163.1.09-94 Доментијан

DOI: <https://doi.org/10.5937/bastina35-53515>

Ђорђе Н. ЂЕКИЋ*
Филозофски факултет
Универзитет у Нишу

Ајсџрајк: Правни историјски извори лишење слободе први пут спомињу тек 1299. године. Управо је то разлог да се у истраживање ове теме укључе наративни извори, пре свега, *Житије Светио Симеона* Стефана Првовенчаног и *Животи светиоа Симеона и светиоа Саве* Доментијана. У делу Стефана Првовенчаног забележени су појмови из Рашке у XII веку за „лишење слободе, тамницу, окове, узе, излазак из тамнице“. Доментијанова дела, која доносе податке до 60-их година XIII века, много су богатија појмовима за лишење слободе. Јавља се и први помен „потере, кршења права“, појам за „лице лишено слободе, чуваре тамница“ и слично. Све то доказује да је лишење слободе постојало у XII веку, а да се у следећем наставило развијати, што је довело до настанка нових појмова, као и умножење појмова за већ постојеће елементе. Према томе, лишење слободе није преузето крајем XIII века из Византије, већ је постојало код Срба у Рашкој.

Под појмом лишење слободе подразумевамо свако ограничење слободе кретања које извршава држава одлуком владаоца или државних органа. Најстарије правне норме код Срба у средњем веку, записане у правним изворима, потичу с краја XII и почетка XIII века. Правне норме с краја XII века део су *Сѣуденичке љовеље* и *Сѣарої срѣскої закона*, док се оне, настале на почетку XIII века, налазе у *Жичким љовељама*, као и у *Милешевској* и *Бисѣричкој*. *Сѣуденичка* и *Милешевска љовеља* нису сачуване али у изворима из каснијег периода постоје позивања на њих. На основу тога, Милош Благојевић је реконструисао њихове правне норме (Благојевић 2004: 191–246). *Сѣари срѣски закон* записан је у *Грчаничкој љовељи* (Мошин–Ђирковић и др. 2011: 503), а Раде Михаљчић је доказао да потиче с краја XII века (Михаљчић 1990: 21–25). Сачуване су *Жичке љовеље* (Мошин–Ђирковић и др. 2011: 89–96) и *Бисѣричка љовеља* (Мошин–Ђирковић и др. 2011: 165–167). Међутим, ниједна од наведених повеља не помиње казну лишења слободе.

** Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-66/2024-03). Рад је настао у оквиру пројекта *Историја данас, изазови и искушења*, који се изводи на Филозофском факултету Универзитета у Нишу (бр. 336/1-6-01).

Повеље из друге половине XIII века, које су издали кнез Стефан Манастиру Морачи (Мошин–Ђирковић и др. 2011: 191–192); краљ Урош Цркви Свете Богородице у Стону (Мошин–Ђирковић и др. 2011: 195–198) и Цркви Светог Петра и Павла на Лиму (Мошин–Ђирковић и др. 2011: 225–232) и друге, спомињу глобе, кривична дела али ни у једном случају не наводе лишење слободе.

Прву повељу која спомиње лишење слободе издао је краљ Милутин. То је *Скојска хрисовуља* и донета је на самом крају XIII века, 1299. године. У њој је прописано да је забрањено везивање било кога са овог властелинства без игумановог суда „НН ДЯ ГЯ СВЕЖЕ БЕЗЪ НГХМЕНОВА СХДЯ“, односно предвиђа казну за оног ко човека са овог поседа свеже „КТО ЛН СЕ НАГЕ СХДНБЪ ЧЛОВ(Ъ)Х С(ВЕ)Т(А)ГО ГЕСОРГНН НЛН ГЯ СВЕЗЯВЪ ... ДЯ МОУ КЕ МЫСТННК(Ъ) БОГ(Ъ) Н С(ВЕ)ТН ГЕСОРГНН ГСОРГО Н ПОБЕДОНОСЦЪ ВЪ БРАНЕХ(Ъ) ДЯ МУ КЕС(ТЬ) МЪСТО ПОМОШН СОУПОСТАТЬ Н ДЯ КЕС(ТЬ) ПОКЛЕТ(Ъ) НЫ ВСЪХ(Ъ) СНХ(Ъ) ПРЯБОВЪЕРННХ(Ъ) С(ВЕ)ТНХ(Ъ) Ц(А)РЬ Н КРАЛЬ ВНШЕПНСАННХ(Ъ) Н ДЯ ПЛЯТН Х Ц(А)РННОУ .С. ПЕР(ПЕРЬ)“ (Мошин–Ђирковић и др. 2011: 317). Везивање се свакако односи на лишење слободе. Како су ово територије које је краљ Милутин освојио од Византије на почетку своје владавине 1282–1284. године, то упућује на закључак да у држави Немањића до тада није било познато лишење слободе.¹

Управо овакав закључак, на који упућују правни извори, доводи до потребе да у истраживање ове теме укључимо наративне изворе. Наиме, наративни извор *De administrando imperio* Константина VII Порфирогенита, први помиње лишење слободе код Срба у другој половини IX века. Наводи да је кнез Мутимир, пошто је предао своју браћу Строимира и Гојника Бугарској, задржао Петра, сина Гојниковог, који је после извесног времена пребегао у Хрватску (Moravcsik 1967: 154–155; Ферјанчић 1959: 52). Дакле, Мутимир је морао да има место где је држао Петра, пре него што је овај пребегао. То указује на постојање лишења слободе и постојање места где се чувају лица лишена слободе. Управо због тога, коришћење наративних извора је једини могући извор сазнања о лишењу слободе у овом периоду. Наравно, од овог изузимамо *Закономправило* Светог Саве и друге канонске акте, јер је њих примењивала црква, а не држава (Јанковић 1999: 18).

Најстарији српски наративни извори су, између осталог, *Житије Свѣѣѣѣ Симеона*, написано од стране његовог сина Стефана Првовенчаног и Доментијанов *Живоѣѣ свѣѣѣѣ Симеуна* и *свѣѣѣѣ Саве*, који до сада нису послужили као извор за истраживање лишења слободе код Срба у средњем веку. Шта више, историчари права су ова дела свесно одбацивали као непоуздана.

Радојчић у монографији о *Душановом законик*у (Радојчић 1950), Соловјев у својим делима *Законодавство Сѣѣѣѣ Душана цара Срба и Грка* (1928) и *Законик цара Душана 1349. и 1354. године* (1980), као ни Бубало у књизи *Законик цара Сѣѣѣѣ Душана* (Бубало 2024) не спомиње дела Стефана Првовенчаног и Доментијана као изворе.

1 Треба рећи и да пишући о казни лишења слободе, Тарановски наводи да је ова казна имала „ситну улогу“. Сматра да је тамница имала улогу више као истражног затвора, притвора за презадужене дужнике, него као казна у правом смислу те речи (Тарановски 2002: 317). Ово се односи на целокупан период владавине династије Немањић, дакле, до 1371. године.

Теодор Тарановски у свом монументалном делу *Историја српскої љрава у Немањићкој држави*, списе Стефана Првовенчаног и Доментијана користи у неколико случајева. Иако *Житије* које је написао Првовенчани не наводи директно, спомиње казне које је Немања изрекао старешинама богумила (Тарановски 2002: 314). Житија која је написао Доментијан цитира у неколико случајева. Прво, пишући о властели, с тим што их некада наводи директно (Тарановски 2002: 15), а некада не (Тарановски 2002: 46–47). Житија затим спомиње пишући о меропсима (Тарановски 2002: 68) и о саборима (Тарановски 2002: 171, 174, 184, 185. 186). Осим тога, Доментијана цитира у поглављу које се бави историјом грађанског права, обрађујући тему о физичком лицу као субјекту грађанског права (Тарановски 1934: 402). Међутим, пишући о кривичном праву (Тарановски 2002: 253–301) и о судском поступку (Тарановски 2002: 517–611), не наводи ниједном ни дело Стефаново нити Доментијаново. То значи да их је сматрао непоузданим извором за ове гране права, иако то директно нигде не истиче.

Једини који наводи ова житија пишући о кривичном праву је Срђан Шаркић. Пишући о смртним казнама код Срба у средњем веку, спомиње да *Житије Свєїтої Симеона* Стефана Првовенчаног наводи смртне казне за богумиле, али да је то наративни, а не правни извор, па му се не може поклонити пуна пажња (Шаркић 1996: 109–110; Шаркић 1999: 269). У досадашњим истраживањима наведен је само случај лишења слободе Стефана Немање као поуздан (Ђекић 1999: 725).

Дакле, историчари права су свесно избегавали наративне изворе као извор за кривично и судско право. Анализа ових житија треба да покаже да ли је постојало лишење слободе у Рашкој и колико је била изграђена, богата и бројна терминологија која се односи на лишење слободе. Постојање ове терминологије указује на постојање поменуте казне, а њена бројност упућује на разноврсност и њен значај у свакодневној правној пракси.

Мирковић наводи да су многи правни термини код Срба преузети из Византије (Мирковић 2016: 156). Наше истраживање ће одговорити на питање да ли је то случај и у овом периоду када је у питању лишење слободе.

Дело *Житије Свєїтої Симеона* Стефана Првовенчаног почиње поменом бекства Немањиног оца у Дукљу, где му се 1113. године рађа син (Ђоровић 1939: 18) и обухвата период до 1216. године, када је завршено писање *Житија* (Јухас Георгиевска 1999: XXV). Дакле, догађаји који се описују и појмови који се наводе морали су се догодити, односно настати после 1113, а пре 1216. године. Спомиње само једном лишење слободе у *Житију*, а које се десило у Рашкој држави. То је лишење слободе Стефана Немање, док је био удеони владар, зато што је зидао цркве без договора са браћом Мирославом, Страцимиром и великим жупаном Тихомиром. То се кривично дело квалификује као невера, а које може само да учини властела (Ђекић 1999: 439). Ово лишење слободе се може са сигурношћу датовати у шездесете године XII века. Осим овог, наводе се и примери лишења слободе из *Библије*. Они су утолико битни што доносе појмове који се односе на њу.

За хватање лица које се лишава слободе користи се глагол „ухватити“ у облику „ѡмѡшє“. Лица која су о томе донела одлуку су владар и његова браћа, удеони владари (Јовановић 1999: 24; Благојевић 2004а: 1–20). За лишење слободе користи се појам „убацити“ у облику „ѡѡѡргѡшє“ и два пута (Јовановић 1999: 24).

Као место где се налазило лице лишено слободе наводи се „камена пећина“ „ВЪ ПЕЩЕРОУ КАМЕНОУЮ“ (Јовановић 1999: 24) „КАМЕНЪНЫЕ ПЕЩН“ (Јовановић 1999: 26), односно само „пећина“ „ПЕЩЕРѢ“ (Јовановић 1999: 26). Употребљен је и појам „тамница“ за примере из Библије „ТЪМЪНЦѢ“ (Јовановић 1999: 26) али се исти појам у облику „ТЪМНИЦН“ (Јовановић 1999: 26) користи и у Рашкој када Немања борави у каменој пећини. За боравак у пећини користи се израз „седеше у пећини“ „СѢ ДЕЩОУ ВЪ ПЕЩЕРѢ“ (Јовановић 1999: 26). Пошто је лишено слободе, наводи да су му „оковали руке и ноге“ „ОКОВАШЕ КЕМОУ РОУЦѢ И НОЗѢ“ (Јовановић 1999: 24). Наводи се и да је био од „уза“ (канапа) „одвезан“ „ОУЗЪБЪ ОДРЪЖЕЩНХЪ МѢ“ (Јовановић 1999: 28). Ако се од уза одвезивало, онда се и узама „везивало“. Појам „узе“ значи канап (Даничић 1865: 350).

Немања се молио у тамници Господу и Светом Ђорђу да га избаве из ње „МО(Л)БЫ ТВОРЕ КЪ С(В)ЕТОМОУ И ВЕЛНКОМОУ МОУЧ(Е)Н(И)КОУ ХР(И)СТОВУ И СТ(А)С(ТО)ТРЪПЦОУ И ВОИНОУ НЕПОБѢДНОМОУ ГЕОРГІЮ“ (Јовановић 1999: 26). Стефан Првовенчани наводи текст молитве али је сигурно да овај текст није аутентичан већ је његова лична интерпретација (Јовановић 1999: 26, 28).

За ослобађање лица лишеног слободе користи појам „изведе“ из камене пећине „ИЗВЕДѢ ИС КАМЕНЪНЫЕ ПЕЩН“ (Јовановић 1999: 26). Израз „изведе“ користи и када наводи ослобађање из тамнице „ИЗВЕДѢ И ИС ТЪМЪНЦѢ“ (Јовановић 1999: 26).

Дакле, у овом Житију се јављају појмови за лишење слободе „хватити“ („КЕМЪШЕ“), „убацити“ („ВЪВРГОШЕ“) (Јовановић 1999: 24). Као место где се чувају наводи се „камена пећина“ („КАМЕНЪНЫЕ ПЕЩН“) (Јовановић 1999: 24, 26) и „тамница“ („ТЪМЪНЦѢ“) (Јовановић 1999: 26). Боравак у пећини – тамници се наводи као „седеше у пећини“ „СѢ ДЕЩОУ ВЪ ПЕЩЕРѢ“ (Јовановић 1999: 26). Лишени слободе су везивани конопцем „ОУЗЪБЪ“ (Јовановић 1999: 28) и окивани по рукама и ногама („ОКОВАШЕ КЕМОУ РОУЦѢ И НОЗѢ“) (Јовановић 1999: 24).

Камена пећина у којој борави Стефан Немања са оковима на рукама и ногама, свакако, сведочи о томе да је он лишено слободе, али је по нашем мишљењу реч о изрицању смртне казне, јер је он у тој пећини требало да остане до смрти. Појам тамница значи да су оне биле познате у Рашкој држави највероватније још у XII веку. Молитва лица лишених слободе сведочи о понашању оних који су утамничени. Молитва Богу је потпуно јасна али остаје питање зашто се Немања молио Светом Ђорђу. Да је истина да се њему молио, сведочи податак да му је подигао манастир познат под именом Ђурђеви ступови (Јовановић 1999: 28).

Забележно је да су време проводили у моливи. За излазак из тамнице користи се појам „известити“ („ИЗВЕДѢ“) али се наводи и описно „одвезивање од уза“ („ОУЗЪБЪ ОДРЪЖЕЩНХЪ МѢ“) (Јовановић 1999: 26, 28).

Из свега наведеног, можемо бити сигурни да су постојали појмови за хватање, навођење места где се чувају лица лишена слободе, боравак у тамници, полагај у тамници – везивање и окивање и на крају излазак из тамнице. Једино кривично дело за које нам је познато да се лице лишавало слободе је невера. Боравак у тамници није био одређен, већ је требало да траје до смрти. Може се сматрати да су ови појмови морали настати у XII веку и да их је користио Стефан Првовенчани на почетку XIII века.

Доментијаново дело *Живойъ свейоїа Симеуна и свейоїа Саве* је историјски извор за период од рођења Стефана Немање, које је било како смо већ навели, 1113. године (Доментијан 1865: 3) до 1264. године, када је ово дело написано (Доментијан 1865: 116). Дакле, почетак обухвата исти период као и дело Стефана Првовенчаног. *Жиѣије Свейої Саве* је историјски извор за период од рођења Светог Саве 70-их година XII века (Јовановић 1999: 4) па до 1242/1243. (Јовановић 1999: 430, 505) односно 1253/1254. године када је написано (Доментијан 1865: 344). Важно је истаћи период када су дела написана зато што је у њих могла ући и терминологија из периода када су настала, а не само из периода када су живели Свети Симеон и Свети Сава.

Доментијан у житијима наводи два „случаја“ лишења слободе у Рашкој, који су се догодили у XII веку. Прво, лишење слободе удеоног владара Стефана Немање. Оно се обрађује само у *Жиѣију Свейої Симеона*. Други пут се лишење слободе односи на Растка у манастиру Пантелејмону, кога описују оба житија. Осим тога, спомињу се појмови који се односе на лишења слободе у Библији.

У *Живойу свейої Симеона* Доментијан описује слање потере за лицем које се жели лишити слободе. Наиме, када су родитељи сазнали да је Растко нестао, послали су на све стране потеру да га тражи. Њу су чинили „кнезови и велможе“ „Н СѢ ПОСПѢПЕННЕМЪ ВЕЛКЫНМЪ РАЗЪСЛАСТЯ ВЪ ВСЕ СТРАНЕ КНЕЗЫ СВОЕ Н ВЕЛМОЖЕ НЯ ВЪЗНСКАННЕМЪ ЛЮБНЫЯГО ЧЕДЯ СВОЕГО“ (Доментијан 1865: 27). Можемо претпоставити да је и због других кривичних дела организована потера да би се ухватио осумњичени. У овом случају њу су чинили представници извршне власти – „кнезови“, али и „велможе“. Кнезови су у доба Стефана Немање били највиша властела. Ту су титулу носила његова браћа Мирослав и Страцимир. Ту титулу ће ности и синови кнеза Мирослава (Михаљчић 1999: 299–300). Велможе чине горњи слој властеоског сталежа (Лемајић 1999: 75). Дакле, потеру чине највише слојеви тадашње државе и друштва. Њен састав је вероватно зависио од значаја оног који се тражи. Пошто се Растко замонашио и њихова мисија је завршена, у овом случају неуспешно, они су морали да се врате и да поднесу владару извештај. Доментијан не наводи да ли су они кажњени што нису испунили оно што се од њих очекивало. Само каже да су родитељи чули речи оних које су послали „РОДНТЕЛЕ ЖЕ ЕГО СЛННШЯВШЯ СЛОВЕСЯ ПОСЛАНЫНХЪ“ (Доментијан 1865: 27).

Доментијан је у *Жиѣију Свейої Саве* потеру за Растком испримије описао. Уместо кнежева и велможа спомиње само „војнике“ којима „ПОСТНГОШЕ БОН НЗЪРАНЫ“ (Јовановић 2001: 14).² Наводи, такође, да су послати од Немање, али и од византијског цара Исака (1185–1195) и да је било забрањено проту али и свим Светогорцима да нико не сме да га задржи. Пошто су га стигли, надали су се да ће га врати и част примити од свог владара, а и похвалу: „МНЕЩЕ НКО БЪЗВРАТНТИ НМЪ ЕГО ВЪСПЕТЪ ВЪ РОДНТАЕМЯ ЕГО, НКО ДЯ БОЛШХ ЧЕСТЬ ПРІНМЯТЬ ѠТЪ) Г(ОСПО) Д(Н)НЯ СН ѠТЪ)ЦЯ ЕГО. ПЯЧЕ ЖЕ Н ПОХВАЛОУ“ (Јовановић 2001: 14).

Може се поставити и питање које је кривично дело учинио Растко да би отац за њим послао потеру. Сматрамо да је у питању кривично дело невере, јер се он

2 У Даничићевом издању стоји војвода који је командовао војницима својим „ВОЕВОДОУ ВОЕМЪ СВОИМЪ“ (Доментијан 1865: 126).

одлучио да оде у Свету Гору не добивши сагласност великог жупана Стефана Немање ни као вазал, ни као син. За кривично дело невере у ово време могао је да суди само владар (Михаљчић 1990: 21–25).

Има неколико појмова за оног који прекрши правну норму. За такво лице се наводи да „преступи“ „ПРѢСТОУПН“ (Доментијан 1865: 94), кршење закона назива се законопрстуџеније „ЗАКОНПРѢСТОУПЛЕННН“ док се лица које крше законске норме одређују као законопреступници „ЗАКОНПРѢСТОУПННЦН“ (Доментијан 1865: 6), односно, каже се за њих „законопреступне“ браће његове „ЗАКОНПРѢСТОУПННХЪ БРАТНН КГО“ (Доментијан 1865: 20). Израз који означава „кршење Божијих закона“ је „БЕСПРАВѢДНЕМЪ ПРѢСТОУПН ЗАПОВѢДЪ БОЖНЮ“ (Доментијан 1865: 94–95). Користи се и категоризација кривице када се наводи да је „свезан праведник“ „СВѢЖНМЪ ПРАВѢДННКА“ (Доментијан 1865: 9).

За лишење слободе користи се неколико појмова. „Свезати“ у облику: „СВѢЖНМЪ“, „СВѢЗЯШЕ“, „СВѢЗЯТН“ (Доментијан 1865: 9), „СВѢЗЯНОУ“, „СВѢЗЯНЫКЕ“ (Доментијан, 1865: 10, 12). Такође наводи „свезан по рукама и ногама“ „СВѢЗЯНЪ ПО РОУКАМА Н НОГАМА“ (Доментијан 1865: 10). Користи се и израз „узники свезани“ „ОУЗЫННКЫ СВѢЗЯНОУ“ (Доментијан 1865: 10). Наводи се и облик „везати“ „ВѢЗЯТН“ (Доментијан 1865: 24) и њему сродан појам са истим значењем – „везати“ „ОБѢЗЯШЕ“ (Доментијан 1865: 11).

Доментијан користи следеће појмове за слање у тамницу: „убацити“ „ВЪВРГОШЕ“, „уведен“ „ВЪВВЕДЕНЪ“, „бачен“ „ВЪВРЪЖЕНЪ“ (Доментијан 1865: 10). „Усадити“ се среће у облику „ВЪСАДН“ и „ВЪСАЖДЕНЪ“ (Доментијан 1865: 12).

Као место где се чува лице лишено слободе наводи се „камена пећина“ „ПЕШТЕРОУ КАМЕНЬНОУ“, „КАМЕНЬНОУЮ ПЕШТЕРОУ“ (Доментијан 1865: 10), „ПЕШТЕРЪ КАМЕНЬНОН“ (Доментијан 1865: 11). Наводи и „камену тамницу“ „КАМЕНЬНОУЮ ТЫМЬНЦОУ“ (Доментијан 1865: 10). То значи да „камена пећина“ има улогу „тамнице“, што наводи и Стефан Првовенчани. То се свакако односи на услове у којима се налази лице лишено слободе. Наводи се и где се та пећина налази – „западно“ „ЗАПАДЬНОУЮ ПЕШТЕРОУ“ (Доментијан 1865: 10). Може се разумети да се налазила западно од Раса, места где су се браћа састала. Појављује се и појам „тамница“ „ТЫМЬНЦОУ“, „ТЫМЬНЦЕ“, „ТЫМЬННЦН“ (Доментијан 1865: 10, 11, 12), односно „Љуга тамница“ „ЛЮТОУЮ ТЫМЬНЦОУ“ (Доментијан 1865: 10). Из тога се може претпоставити да се простор у којем се чува лице лишено слободе назива „тамницом“ макар био и камена пећина. За „врата тамнице“ се наводи да су била од бакра „ВРАТА МѢДЕНЬНА“ (Доментијан 1865: 10).

Доментијан сведочи и како је изгледао боравак у тамници. Наводи се да је лице лишено слободе „оковано“ „ОКОВАННЫКЕ“ (Доментијан 1865: 10), односно да се налази у „оковима гвозденим“ „ОКОВЫ ЖЕЛѢЗНЫМНН“ (Доментијан 1865: 9, 10). Наводи и да се „окови гвоздени налазе на рукама и ногама“ „Н ОКОВЫ ЖЕЛѢЗНЫ ВЪЛОЖИШЕ НА РОУЦѢ Н НА НОЗѢ КМО“ (Доментијан 1865: 9).

Доментијан спомиње и „узе“ и наводи да се „узама везивало“ „Н ОУЖА.. ОБЕЗЯШЕ МЕ“ (Доментијан 1865: 11) али и „развезивање од уза“ „РАЗДРѢШН ОУЗЫ МОКЕ“ (Доментијан 1865: 11). Наводи и израз „уза одвезах ме“ „ОУЗЪ ОДРѢЖЕШТННХЪ МЕ“ (Доментијан 1865: 12) што значи да су узе, бар првобитно, имале значење канапа

којим се везивало. Наводи и да су биле од гвозђа „**ОУЖЕЯ ЖЕЛѢЗНОМА**“ (Доментијан 1865: 12), „**ОУЖЕ ЖЕЛѢЗНОУ**“ (Доментијан 1865: 13). Јавља се једном и појам „верeје гвоздене“, што се разуме као полуте „**ВЕРѢ ЖЕЛѢЗНЫИЕ**“ (Доментијан 1865: 10).

„Узе гвоздене“ се спомињу и у библијским примерима. Наводи се да су се налазило „на рукама и ногама“ „**ОУЖА ЖЕЛЕЗНА СЪ РОУКОВ Н НОГОВЪ ЕГО**“ (Доментијан 1865: 12). Спомиње везивање и са „два ужета гвоздена“ „**СЪВЪЗАНЪ ДВѢМА ОУЖЕМА ЖЕЛѢЗНОМА**“ (Доментијан 1865: 12). Пошто је ово специфичан начин везивања, упитно је колико он одражава праксу у Рашкој у XII и XIII веку. Наводи се и да се „узе гвоздене“ носе у знак љубави према Господу „**ЗНА ГОСПОДА СВОЕГО НОСИТЬ ОУЖЕ ЖЕЛѢЗНОУ**“ (Доментијан 1865: 13).

Од појма „узе“ настао је појам за лице лишено слободe „узник“ „**ОУЗЫННИКЪ**“ (Доментијан 1865: 10). То указује да је појам узе старији од појма окови, јер је од појма узе настао појам за лице лишено слободe. Постоје и појмови за лице које је чувано у тамници „стргомаго“ „**СТРѢГОМАГО НЕ ОБРѢТОШЕ**“ (Јовановић 2001: 16) и за боравак у тамници „седеше“ „**СѢДѢШЕ**“ (Доментијан 1865: 11).

Доментијан наводи старозаветна лица и Христа како се моле у тамници, тако се и Стефан Немања моли Богородици, Светом Николи и Светом Ђорђу да га избаве из тамнице (Доментијан 1865: 11–12).

У случају да је лице лишено слободe била значајна политичка личност, у конкретном случају удеони владар, онда са њим су лишавани слободe и његове слуге „**Н СЪВЪЗАШЕ ... СЪ НИМЪ НЗБРАНЫЕ СЛОУГЫ ЕГО**“ (Доментијан 1865: 9). Више људи је истовремено боравило и у новозаветним тамницама „**ВЪ ТЪМНИЦИ СЪ ОУЗЫННИКЪ СЪВЪЗАНОВЪ КМОУ СОУШТОУ Н ОЗЪЛОБЛЕНОВЪ**“ (Доментијан 1865: 10). Дакле, у једној тамници није се налазило само једно лице, већ је могао бити и више њих.

Они који су чували називају се „војници“ посведочени у облику „**ВОИНОМЪ**“, као и „стража“ посведочена у облику „**СТРАЖНИЕ**“ (Доментијан 1865: 12). Наводи се да су стражу чували пред вратима тамнице „**СТРАЖНИЕ ЖЕ ПРѢДЪ ДВЕРЬМИ СТРЕЖАЯХОУ ТЪМНИЦЕ**“ (Доментијан 1865: 12). Наведен је случај када је стража, уморна од пута, заспала „**Н ѠТЪ) МНОГАЯ ТРОУДА СТРАЖЕМЪ ОУСЪПШЕМЪ**“ (Јовановић 2001: 14). Како се наводи да су стражари заспали, то значи да их је било најмање двојица, а не да је један стражар био сам.

Појам за чување лица лишених слободe је „стрешти“ забележен у облицима „**СТРѢШТИ**“ (Доментијан 1865: 12), „**СТРѢЩИ**“ (Јовановић 2001: 14). Забележен је израз који смо већ навели „**ТВРДО СТРѢЩИ, ИКО ПАКЫ ДА НМЪ НЕ ОУННДЕТ НѢ КЯМО**“ (Јовановић 2001: 14), што се може схватити да је добро чуван како не би могао да оде негде, односно да побегне.

Доментијан, описујући како су војници стигли Растка у манастиру Пантелејмону, истиче да су га тврдо чували, да им не би негде отишао „**Н ТАКО НАЧЕШЕ ЕГО ТВРДО СТРѢЩИ, ИКО ПАКЫ ДА НМЪ НЕ ОУННДЕТ НѢ КЯМО**“ (Јовановић 2001: 14). Међутим, не казује да је у манастиру чуван у тамници, што наводи на претпоставку да су и манастирске просторије, када није било тамница, могле послужити као тамница.

Држање у тамници, каменој пећини, била је смртна казна јер је осуђеник – Стефан Немања, у њој требало да борави до смрти „**МЫШЕШЕ ДО КОНЦА ПОГОВѢНТИ БЛАГОУСТНВЕНАГО**“ (Доментијан 1865: 10).

За излазак из тамнице користи се појам „изведе“ и употребљен је за излазак из камене пећине „НЗВЕДЕ Н НС КАМЕНЬНЫЕ ПЕШЕРЫ“ (Доментијан 1865: 13), а у библијским примерима за излазак из тамнице „Н НЗВЕДН НС ТЬМЬННЦЕ“ (Доментијан 1865: 12), „НЗВЕДЕНЬ БЫСТ НС ТЬМЬННЦЕ“, „НЗВЕДЕ Н НС ТЬМЬННЦЕ“ (Доментијан 1865: 13). Пример из Библије наводи и да је заточеник „изашао“ из тамнице „НЗЫШДЬ НС ТЬМЬННЦЕ“ (Доментијан 1865: 13). Ослобађање из тамнице може се рећи и описно. Тако се користе изрази „уза одвезаше ме“ „ОУЗЬ ОДРЪЖЕШТННХЬ МЕ“ (Доментијан 1865: 12) и „разрешити уза тих“ „РЯЗДРЪШЕНЬ БЫВЬ ОТЬ ОУЗЬ ТЪХЬ“ (Доментијан 1865: 13), „РЯЗДРЪШАТН“ (Доментијан 1865: 24). Наводи се и појам „спадоше“ за окове који су се налазили на рукама и ногама. „Н СПАДОШЕ КЕМОУ ОУЖА ЖЕЛЕЗНА СЬ РОУКОУ Н НОГОУ ЕГО“ (Доментијан 1865: 12). Јавља се и израз „полуте железне сломи“ „БЕРЪЕ ЖЕЛЪЗНЫНЬ СЪЛОМН“ (Доментијан 1865: 10) и израз „избави ме“ „НЗЕТН МЕ“ (Јовановић 2001: 14), „НЗБАВН МЕ“ (Јовановић 2001: 16).

Дакле, оно што можемо приметити је да Доментијан у свом делу доноси много више података о лишењу слободе него Стефан Првовенчани. Када кажемо много више података, то се мисли на потпуно нове појмове који се односе на лишење слободе али и на нове елементе који се односе на лишења. Свакако да је разлог и што су дела Доментијана обимнија од дела Стефана Првовенчаног, али су несумњиво последица развоја права. Шта је условљено једним, а шта другим узроком, није могуће одговорити.

У XIII веку нови елемент лишења слободе, који је забележен је код Доментијана у оба житија је потеря за бегунцем. То је први такав помен у српским изворима (Доментијан 1865: 27; Јовановић 2001: 14). Не треба сумњати да су оне постојале и када одбегло лице није владарев син, као и пре него што је Растко одбегла у Свету гору. Може се претпоставити да су потере организоване за свим лицима која су извршила кривична дела. Она се морала јавити и раније и њу је морала организовати држава чим је преузела на себе од друштвене заједнице право да реагује због извршеног кривичног дела.

Стефан Првовенчани наводи и појам за хватање лица које се лишава слободе у облику „КМЪШЕ“ (Јовановић 1999: 24). Овај појам се касније не појављује.

За кривично дело се користе појмови: „преступи“ („ПРЪСТОУПН“) (Доментијан 1865: 94), „законопреступници“ „ЗАКОНПРЪСТОУПЛЕННИ“ и „законопреступник“ („ЗАКОНПРЪСТОУПНЫК“) (Доментијан 1865: 6). Посебно се истиче кршење Божјих закона „БЕСПРЯВЪДНЕМЪ ПРЪСТОУПН ЗАПОВѢДЬ БОЖНЮ“ (Доментијан 1865: 94–95). Постоји израз и за невиног лишити слободе – „свезати праведника“ „СЪВЕЖНМЪ ПРЯВЕДНИКА“ (Доментијан 1865: 9). Ови појмови нису забележени у XII веку. Сматрамо да је ово случајно, пошто се појам „закон“ „ЗАКОНОМ“, у смислу обичајног права, јавља први пут 1100. године (Šarkić 1994: 92). Може се претпоставити да се и појам за нешто што је против закона јавља пре XIII века, када није могуће одговорити.

Стефан Првовенчани наводи само један појам за слање у тамницу „убацити“ „БЪВРГОШЕ“ (Јовановић 1999: 24). Доментијан осим њега наводи и појмове „свезати“ „СЪВЕЗАТН“ (Доментијан 1865: 9), „везати“ у облику „ВЕЗАТН“ (Доментијан 1865: 24) и „обезаши“ (Доментијан 1865: 11), „уведен“ „БЪВЕДЕНЬ“ и „усадити“ „БЪСАДН“

(Доментијан 1865: 10, 12). Појам „ВЪРГОШЕ“, дакле, постоји и у XII и у XIII веку. Појам „свезати“ и из њега изведени појмови, иако се јављају у XIII веку, сматрамо да је морао да настане раније, јер он настаје од појма „узе“, „канап“, па је, према томе, и овај појам морао настати убрзо након појаве лишења слободе код Срба.

Као место где се чувало лице лишено слободе забележено је да је то било у „пећини каменој“ „ПЕШТЕРОУ КАМЕНЬНОУ“ (Јовановић 1999: 24, 26; Доментијан 1865: 10, 11). Она се наводи и код Стефана Првовенчаног и код Доментијана. Немања моли у Стефановом Житију Бога да га избави из „тамнице“ „ТМНИЦН“ (Јовановић 1999: 26) и то је, како смо навели, први помен тамнице у Рашкој. Доментијан је назива „каменом тамницом“ „КАМЕНЬОУЮ ТМНИЦОУ“ (Доментијан 1865: 10). За тамнице се наводи да су имале „бакарна врата“ „ВРАТА МЪДЕНЬНА“ (Доментијан 1865: 10). Тамница је, дакле, општи појам где се чува лице лишено слободе. Боравак Растка затвореног у манастиру, без навођења где се чува, упућује да је он вероватно чуван у манастирским просторијама које су, за ту прилику, послужиле као тамница. Њен корен је у речи тама из чега произлази да је она добила име по томе што се лице лишено слободе чувало на месту које је било у великој мери лишено светлости.

Стефан Првовенчани наводи да су „оковали руке и ноге“ „ОКОВАШЕ КЕМОУ РОУЦЪ Н НОЗЪ“ (Јовановић 1999: 24). Доментијан понавља податак Првовенчаног да се „окови налазе на рукама и ногама“, али додаје да су били „гвоздени“ „Н ОКОВЫ ЖЕЛЪЗНЫ БЫЛОЖИШЕ НА РОУЦЪ Н НА НОЗЪ КЕМО“ (Доментијан 1865: 9). Наводи и само да су лица лишена слободе били „окована“ „ОКОВАНЬИЕ“ (Доментијан 1865: 10) и да су окови гвоздени „ОКОВЫ ЖЕЛЪЗНЫМН“ (Доментијан 1865: 9, 10). Дакле, окови који се стављају на руке и ноге постоје још у XII веку и вероватно су још тада била од гвожђа.

Осим окова спомињу се и узе. Спомиње их Стефан Првовенчани када каже да је од „уза одвезан“ „ОУЗЪ СДРЪЖЕШНХЪ МЕ“ (Јовановић 1999: 28). Доментијан наводи појам „узе“ много чешће. Наводи да су лица лишена слободе „узама везани“ „Н ОУЖА.. ОБЕЗЯШЕ МЕ“ (Доментијан 1865: 11) али и „развезивање од уза“ „РАЗДРЪШН ОУЗЫ МОЕ“ (Доментијан 1865: 11), „РАЗДРЪШЕНЬ БЫВЪ ОТЪ ОУЗЪ ТЪХЪ“ (Доментијан 1865: 13). Да су „свезивани по рукама и ногама“ „СВЕЗАНЬ ПО РОУКАМА Н НОГАМА“ (Доментијан 1865: 10), некада додаје да су везивани по рукама и ногама узама железним, то јест гвозденим „ОУЖА ЖЕЛЪЗНА СЪ РОУКОУ Н ПОГОУ КЕГО“ (Доментијан 1865: 12). Наводи и само су „узе гвоздене“ „ОУЖЕМА ЖЕЛЪЗНОМА“ (Доментијан 1865: 12), „ОУЖЕ ЖЕЛЪЗНОЕ“ (Доментијан 1865: 13). Спомиње и везивање са „два ужета гвоздена“ „СВЕЗАНЬ ДВѢМА ОУЖЕМА ЖЕЛЪЗНОМА“ (Доментијан 1865: 12). За гвоздене узе се каже и да их лица лишена слободе „носе за Господа свога“ „ЗА ГОСПОДА СВОЕГО НОСЕНЬ ОУЖЕ ЖЕЛЪЗНОЕ“ (Доментијан 1865: 13). Помен гвоздених уза сведочи да се првобитно значење уза – канап, изгубило. Помен гвоздених окова који се стављају око руку и ногу упућује да је казна лишења слободе већ морала дуго постојати и бити често у употреби да би окивање било уведено. Колико дуго, то није могуће одговорити. Највероватније да су Срби праксу окивања усвојили од суседних држава, али је немогуће не споменути утицај Библије. Појам „узе“ нам се чини старији од појма „окови“ зато што се јавља облик везати и одвезати. То указује да се, барем

првобитно, под појмом узе подразумевао канап којим се везивало лице лишено слободе и одвезивало када се ослобађа. Доментијан наводи појам за лице лишено слободе – „узник“ „ОУЗЫННЫ“ (Доментијан 1865: 10) и настао је, како смо већ навели, од појма „узе“. То је такође доказ да је појам „узе“ старији од појма „окови“, јер је од њега настао појам за лице лишено слободе. Од чега се правио канап, није могуће ни претпоставити. Овај појам се могао и вероватно јавио у самој српској средини. Временом је овај појам изгубио првобитно значање тако да се појављује израз „узе гвоздене“. Како и Стефан зна за окивање и за узе, то је доказ да су ови појмови постојали код Срба још у XII веку.

Лице које је чувано у тамници је „стргомаго“ „СТРѢГОМАГО“ (Јовановић 2001: 16), а лице које борави у тамници „седеше“ „СѢДѢШЕ“ (Доментијан 1865: 11). Како ових појмова нема код Стефана у *Жиѡију*, највероватније је да су настали у XIII веку.

За лица која су била лишена слободе и Стефан и Доментијан наводе да су време проводили у молитви за избављење. Стефан описује како се Немања молио Господу и Светом Ђорђу, док Доментијан наводи старозаветна лица, али и Христа како се моле у тамници, док се код Доментијана Немања моли Богородици, Светом Николи и Светом Ђорђу да га избаве из тамнице.

Доментијан пише да су са удеоним владаром у тамницу доспевале и његове слуге „Н СЪВЪЗЯШЕ ... СЪ ННМЪ НЗБРАНЫЕ СЛОУГЫ ЕГО“ (Доментијан 1865: 9). Како се овај помен односи на Стефана Немању и његово затварање у каменој пећини, где је он затварањем у пећини био осуђен на смрт, то нам осуђивање на смрт његових слугу делује упитно. Свакако је, међутим, извесно да када је неки крушни властелин био лишен слободе, могуће да су са њим лишене слободе и његове слуге.

Пишући о библијским тамницама, Доментијан наводи да је више људи боравило у једној тамници „ВЪ ТЫМЪНЦН СЪ ОУЗЫННЫ СЪВЪЗЯНОУ КМОУ СОУШТОУ Н ОЗЪЛОБЛЕНОУ“ (Доментијан 1865: 10). Да ли је ово била пракса и у Рашкој у XII и XIII веку, извори о помену случаја Стефана Немање, који су са њим лишени слободе, упућују да је тако нешто било могуће.

До када се неко држао у тамници ни Стефан, ни Доментијан не наводе. Доментијан само на једном месту истиче да је то требало бити до смрти „МЫЕШТЕ ДО КОНЦЯ ПОГОВЕНТН БЛАЧЕСТВЕНАГО“ (Доментијан 1865: 10). Да ли је тако било и у XII веку? Сматрамо да јесте.

Само Доментијан спомиње чуваре тамница. Назива их „војницима“ „ВОННОМЪ“ али и „стражом“ „СТРАЖНІЕ“ (Доментијан 1865: 12). То наводи на закључак да су војници чували тамнице. Истиче да су се налазили пред улазом у тамницу „СТРАЖНІЕ ЖЕ ПРѢДЪ ДВЕРЬМН СТРѢЖАХОУ ТЫМЪНЦЕ“ (Доментијан 1865: 12). Иако је Доментијан писао у XIII веку, сматрамо да се су се чувари утамничених морали појавити истовремено када и тамнице. Свакако су морали постојати у XII веку.

Издазак из тамнице наводи само Доментијан. За то користи појам „извести“ у облицима „НЗВЕДЕ“ и „НЗВЕДЕНЬ“ (Доментијан 1865: 13). Користи се и појам „изашао“ из тамнице „НЗЫШДЪ“ (Доментијан 1865: 13).

Мирковићеву тврдњу да су многи правни појмови преузети код Срба из византијског права (Мирковић 2016: 156), када је у питању лишење слободе, наша истраживања не потврђују.

Међутим, потврђује се богатство појмова који се односе на лишење слободе у Рашкој у XII, а нарочито XIII веку. То показује да су тамнице биле добро познате и честе у правној пракси, због чега су и настали многи појмови који се односе на њу. Међутим, извори о разлозима због којих је неко доспевао у тамницу, били су оскудни. Забележена су само два случаја. Ниједан се не односи на класичну тамницу. Један случај је камена пећина, а друга манастирска просторија.

Тиме смо оправдали своју намеру да искористимо наративне изворе као изворе за лишење слободе и они су нам помогли да укажемо на велики значај које су оне имале у праву свога времена. Међутим, како извори, осим у два примера која смо навели, не наводе још у којим случајевима је лице лишавано слободе и коју је улогу имало лишење слободе, то значи да је ова област била прописана у XII и XIII веку искључиво обичајним правом, па зато о њему нема конкретнијих података.

ИЗВОРИ

- Даничић 1865: Ђура Даничић. *Рјечник из књижевних сїарина срїских*. Део 3, [Р–Ѕ]. Београд: Државна штампарија.
- Доментијан 1865: Доментијан. *Живот свейоїа Симеуна и свейоїа Саве*. Београд: На свијет издао Ђура Даничић: Државна штампарија.
- Доментијан 2001: *Житије свейоїа Саве*. Предговор, превод дела и коментари Љиљана Јухас Георгиевска. Издање на српскословенском Томислав Јовановић. Београд: Српска књижевна задруга, Коло ХСШ, књ. 614–615.
- Мошин–Ђирковић и др. 2011: Владимир Мошин – Сима Ђирковић и др. *Зборник средњовековних ћириличких јовеља и писам Србије, Босне и Дубровника, књија 1, 1186–1321*. Извори за српску историју књ. 9, ћирилични извори књ. 1. Београд: Историјски институт.
- Првовенчани 1999: Стефан Првовенчани. „Житије Светог Симеона“. *Сїефан Првовенчани: Сабрана дела*. Предговор, превод дела и коментари Љиљана Јухас Георгиевска. Издање на српскословенском Томислав Јовановић. Београд: Српска књижевна задруга, 15–108.

ЛИТЕРАТУРА

- Благојевић 2004: Милош Благојевић. „Закон светог Симеона и светог Саве“. *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 191–246.
- Благојевић 2004а: Милош Благојевић. „Српске удеоне кнежевине“. *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1–20.
- Бубало 2024: Ђорђе Бубало. *Законик цара Сїефана Душана*. Београд: Младинска књига.
- Ђекић 1999: Ђорђе Ђекић. „Тамница“. *Лексикон српскої средњег века*. Приредили Сима Ђирковић, Раде Михаљчић. Београд: Knowledge 725–726.
- Јухас Георгиевска 1999: Љиљана Јухас Георгиевска. „Стефан Првовенчани и његово дело“. *Сабрани сїиси / Сїефан Првовенчани*. Београд: Српска књижевна задруга, VII–CXVI.
- Јанковић 1999: Марија Јанковић. „Архиепископ“. *Лексикон српскої средњег века*. Приредили Сима Ђирковић, Раде Михаљчић. Београд: Knowledge, 17–20.
- Лемајић 1999: Ненад Лемајић. „Велможа“. *Лексикон српскої средњег века*. Приредили Сима Ђирковић, Раде Михаљчић. Београд: Knowledge, 75.
- Мирковић 2016: Зоран С. Мирковић, „Византијски утицаји на кривично право у средњовековној Србији – погледи Теодора Тарановског и Александра Соловјева“. *125 година од рођења Александра Васиљевича Соловјева*. Зборник радова. Ур. Зоран С. Мирковић, Нина Кршљанин. Београд, 155–161.

- Михаљчић 1999: „Кнез“. *Лексикон српској средњеј века*. Приредили Сима Ђирковић, Раде Михаљчић. Београд: Knowledge, 299–301.
- Михаљчић 1990: Раде Михаљчић. „Стари српски закон“. *Историјски часопис*, XXXVIII, 21–25.
- Радојчић 1950: Никола Радојчић. *Душанов Законик*. Нови Сад: Матица српска.
- Соловјев 1928: Александар Соловјев. *Законодавство Свештана Душана цара Срба и Грка*. Скопље: Скопско научно друштво.
- Соловјев 1980: Александар Соловјев. *Законик цара Душана 1349. и 1354. године*. Београд: САНУ Одељење друштвених наука.
- Тарановски 2002: Теодор Тарановски. *Историја српској права у Немањинској држави*. Београд: Лирика.
- Ѕаркић 1994: Srdan Žarkić. *Zakon u glagoljskim i ćirilskim pravnim spomenicima (od XII do XVIII veka)*. Novi Sad: Futura.
- Шаркић 1999: Срђан Шаркић. „Казне“. *Лексикон српској средњеј века*. Приредили Сима Ђирковић, Раде Михаљчић. Београд: Knowledge, 269–270.
- Шаркић 1996: Срђан Шаркић. *Средњовековно српско право*. Нови Сад: Матица српска.

Đorđe N. ĐEKIĆ

DEPRIVATIONS OF LIBERTY IN *THE LIFE OF ST. SIMEON* WRITTEN
BY STEFAN THE FIRST CROWNED AND IN *THE LIVES OF ST. SAVA*
AND *ST. SIMEON* WRITTEN BY DOMONTIAN

SUMMARY

Although the deprivation of liberty is mentioned in the earliest legal sources from the year 1299, the study attempts to use narrative sources to determine whether the deprivation of liberty existed at all before 1299. *The Life of St. Simeon* by Stefan the First Crowned, written between 1208 and 1216, and Domontian's *Lives of St. Simeon and St. Sava*, written in the 50s and 60s of the thirteenth century, are the two narrative sources used in this article. The terms *caught*, *thrown* (into a dungeon), *dungeon*, *stone cave*, *shackles*, *taken* and *taken out* are associated with deprivation of liberty in the work of Stefan the First Crowned, which demonstrates the prevalence of such deprivation in Raška in the 12th century. Domontian also uses other terms for deprivation of liberty, *persecution*, *transgression*, *lawbreaker*, *introduced*, *thrown*, *shackled*, *prisoner* (someone who is in prison - *captive*), *sitting*, *eaves*, *guard* and *report* in addition to the terms Stefan uses for *shackles*, *chains*, *dungeon* and *stone cave*. Since no incidents of deprivation of liberty are recorded in XIII, this indicates that the meaning of deprivation of liberty has increased in XIII and that the provisions in this regard are clarified in customary law.

Keywords: Deprivation of Liberty, XII century, XIII century, Stefan the First Crowned, The life of St. Simeon, Domontian, The life of St. Simeon, The life of St. Sava.